

چاره سه‌ری کیشی کورد*

نووسینی: کارۆل و. ئۆلیتری*

وه‌رگێرانی: تاهیر ته‌یب

ده‌شی ئه‌وه‌ی به‌سه‌ر وه‌جیه بارزانی، کوری سه‌رکردی خوالیخوشیوی کورد مه‌لا مسته‌فا بارزانی، داها، سه‌باره‌ت به‌ سه‌ختی بریندا بوونی له‌ لایه‌نی ئاگری دوستانه‌وه له‌ رۆژی ٦ نیسان، به‌ تراژیدیایه‌کی سه‌یر بزانی. کاره‌ساته‌که تراژیدیابوو؛ چونکه‌ خۆی و پێشمه‌رگه‌کانی له‌وکاته‌ی سه‌نگه‌ره‌کانی سوپای عیراقییان به‌ هێزه‌ تایبه‌ته‌کانی وه‌لاته‌یه‌که‌گرتوووه‌کاندا نیشاندان ددا، وه‌زیرانی ده‌ره‌وه‌ی ئێران و تورکیا له‌ ئه‌نکارادا کۆبیوونه‌وه‌ و پێلانیا له‌ دژی گه‌له‌که‌ی - گه‌لی کورد - که له‌ میژه‌ له‌ عیراقدا ده‌نالین، ده‌گێرا.

وه‌جیه بارزانی و هه‌زاران کوردی عیراقی، گیانی خۆیان خستبووه‌ سه‌ر ده‌ستان بۆ یارمه‌تی دانی هێزه‌ ئه‌مێرکاییه‌کان، که خه‌ریکبوون عیراقیان ئازاد ده‌کرد. ئه‌وانه‌ بۆیه‌ وایان ده‌کرد چونکه‌ قه‌ناعه‌تیا و ابوو که سه‌رۆک بوش په‌یمانی خۆی جێبه‌جی ده‌کاوه‌ گه‌لی عیراق ئازاد ده‌کات و سیستیمی فیدرالی، فره‌لایه‌نی، دیموکراتی بۆ حوکمه‌رانی عیراق، له‌ سه‌ر خه‌لووزه‌ سووتاووه‌که‌ی عیراقی سه‌ددام، په‌یدا ده‌کات. ئه‌گه‌ر سه‌رۆک بوش راسته‌وخۆ، دان به‌وه‌دا نه‌ئیت که گۆرینی رژیمی کۆتایی به‌ دیکتاتۆرییه‌ت و سه‌رکوتکردن ده‌هینی، ئه‌وه‌ مه‌حاله‌ عیراقیکی ئاشتی خۆان، که به‌ ئاشتی له‌ گه‌ل هاوولاتیانی خۆی و هاوسیکانیشیدا بژیت، له‌ دوای سه‌دام پێک بییت. هه‌ر رێگه‌ نه‌خشه‌یه‌که‌ roadmap بۆ گۆرانیکی ئاشتیانه‌ له‌ عیراقدا پێویسته‌ ئاگری فره‌رگه‌زی و فره‌ ئایینی کۆمه‌لگه‌ی عیراق ره‌چاو بکات.

له‌ وه‌تی دامه‌زراندنی ماندیتی (ئینتداب) به‌ریتانی له‌ عیراق له‌ سالانی ١٩٢١ تا ئه‌مڕۆ، کۆمه‌له‌ عاره‌به‌ سونه‌کان، که رێژه‌یان له‌ ١٥ تا ١٧ له‌ سه‌دان رت نادات، به‌ ئاگرو ئاسن حوکمه‌رانی ئه‌و کۆمه‌له‌ فره‌رگه‌زه - فره‌ ئایینه‌یان کردوو، که ژماره‌ی کورده‌ سونیه‌یه‌کان له‌ عاره‌به‌ سونیه‌یه‌کان پتره‌و شیععه‌کانیش گه‌وره‌ترین گروپ پێک دین. تورکیا و ئێرانیش، هه‌میشه‌ سه‌باره‌ت به‌ سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌یان چاودێری یه‌کتی ده‌که‌ن و ناکوکن، به‌لام که ده‌گانه‌ کیشی سه‌رکوتکردنی کوردان یه‌کتا ده‌گرن و (کیشی کورد) به‌ هاوبه‌ش ده‌زان. بۆتورکه‌کان و ئێرانیه‌کان، له‌و کاته‌ی که پێویسته‌ ته‌واوی مافه‌ سیاسی و که‌لتووری یه‌کانی کورده‌کانی خۆیان بدن، له‌وه‌ دهرتس که ئه‌و ئه‌زموونه‌ ده‌سالییه‌ی دیموکراسی و خۆبه‌رپه‌وه‌بردنی کوردان، که ها له‌ هه‌رێمه‌ ئۆتۆنۆمییه‌که‌یان له‌ باکووری عیراقدا، گۆلی داوه‌، نایانه‌وی له‌ میانی قه‌واره‌یه‌کی فیدرالی ده‌گه‌ل حوکمه‌تی ناوه‌ندی له‌ به‌غدا، ببیته‌ دامه‌زراویکی ده‌ستووری؟

عیراقیکی نوێ، که کورده‌کانی مافی چاره‌ی خۆ نووسینیان، که له‌ لایه‌نی کۆمه‌لگه‌ی نێو ده‌وله‌تیه‌وه‌ دانی پێدا نراوه‌، له‌ چوارچێوه‌ی دامه‌زراویکی فیدرالییدا ده‌گه‌ل به‌غدا، وه‌ ده‌ست بێنن، ده‌بیته‌ هه‌ره‌شه‌یه‌که‌ بۆ ده‌ولتانی وه‌ک تورکیا و ئێران. ئه‌وانه‌ له‌ سه‌ر بنه‌مای هاوولاتییه‌تی و فره‌لایه‌نی و په‌وشتی هاوبه‌شه‌وه‌ سه‌یری کوردان ناکه‌ن. به‌لکو له‌ سه‌ر بنه‌جینه‌ی پشتگۆی خستنیانه‌وه‌ کاره‌کانیان ده‌که‌ن. ره‌زا په‌هله‌وی و حه‌مه‌ره‌زا په‌هله‌وی له‌ ئێران و که‌مال ئه‌تاتۆرکیش له‌ تورکیادا په‌یره‌وی ناسیۆنالیستییه‌ به‌ سه‌رچوکه‌ی ئه‌وروپایان - که پێی ده‌گوترا (ناسیۆنالیزمی فره‌می Official Nationalism) - په‌یره‌و کرد. به‌ پێی ئه‌م رێبازه‌ ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌ی له‌ سه‌ر بناغه‌ی فاکته‌ره‌کانی ره‌گه‌زوزمانه‌وانی ethno-linguistics دروست ده‌بوو. زمان و که‌لتووری فارسی به‌لایه‌ک و هی تورکیش به‌لایه‌کی تره‌وه‌. دروستکردنی ناسنامه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌ی له‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کی تاکه‌ره‌گه‌زی homogeneous شتیکه‌ و - سه‌پاندنی به‌ سه‌ر راستییه‌کی فره‌رگه‌زی heterogeneous دا کاریکی جودایه‌. له‌ گه‌ل ئه‌مه‌شدا، تا سالانی ١٩٩٠ه‌کانیش، دیپلومه‌ته‌ تورکه‌کان، له‌ واشنتن، هه‌ر ئاماژه‌یان بۆ ئه‌و کۆمه‌له‌ گه‌وره‌ کوردیه‌ی که له‌ تورکیادا هه‌ن ده‌کرد به‌ (تورکه‌کانی کێو) ناویان ده‌بردن.

پرسیاری سه‌ره‌کی لێره‌دا ئه‌وه‌یه‌ ئایا ئه‌و نمونه‌یه‌ی ئیستا بۆ پاراستی ئارامی له‌ رۆژه‌لاتی نیقیندا، که وه‌لاته‌یه‌که‌گرتوووه‌کان بۆ ده‌وله‌ته‌ ئۆتۆکراته‌ دوستانه‌کانی پشتیوانی لێ ده‌کات، ده‌بیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی کارگێری سه‌رۆک بوش بابه‌تی پێکه‌ینانی عیراقیکی فیدرالی فره‌لایه‌نی دیموکراتی پشتگۆی بخت؟ نمونه‌مان بۆ هه‌ندی به‌ ده‌سته‌وه‌هه‌یه‌. له‌ ١٩٩١ دا، به‌رپه‌وه‌رایه‌تی یه‌که‌می بوش بریاریکی ستراتژی داو پشتیوانی سه‌ره‌له‌دانی عیراقییانی نه‌کردن ئه‌مه‌ش به‌هۆی مه‌ترسی له‌ باریه‌ک ترارانی شیرازه‌ی ئاسایشی گه‌وره‌ هاوپه‌یمانی وه‌لاته‌یه‌که‌گرتوووه‌کان له‌ هه‌رێمه‌که‌دا - تورکیا و وه‌لاته‌ عاره‌بیه‌ نه‌فت به‌ره‌مه‌په‌نه‌ره‌کاندا - بوو. کاتی که ده‌زگا سیخورییه‌کانی سه‌ددام زۆر

به دلپه قانه وه ئه و راپه پنهان سهرکوت کرد که له باکوور کورده کان و له باشووریش شیعەکان پئی رابوون، له شکره کانی وه لاتنه یه کگرتوووه کان دوره پهریز راپوهستان. به پیچه وانهی ئه و مۆدیلهی ئارامی که له لایه نی کارگیری بوشی یه که مه وه له سالی ۱۹۹۱دا، به پیره وکرا، ئارامی و ئاسایشی راسته قینه له جیبه جیکردنی پنیوستیه مرییه کانی کومه لدا دیته دی. ئه مه ش مافه سیاسی و کهلتووری هه موو چینه ره گه زی و نایینه کانیش ده گریته خو یه وه.

له وکاته ی که گۆرینی رژیم ده توانی دروازی به ره و دیموکراسیه کی فره لایه نی له عیرا قدا بکاته وه، پرۆسه ی گۆرانکاری له بواری دورخایه ندا، به ته نیا ئه گه ر پرۆسه یه کی ناوخیی بیئت، ئه و سهر ده که وی - واتا زۆرتین چین و کومه لی عیرا قی چالا کانه هاویشکی پرۆسه ی سیاسی بکه ن. هه رچه نده که س تانیستا ناتوانی له بری ئه و ۲۰ ملیون عیرا قیه تازە ئازادکراوه قسه بکات، به لام ۴ ملیون عیرا قی له هه ریمی ئوتۆنومی کوردنشیندا ده ساله له راده برینی خو یاندا ئازادن. ئه وانه به شیوه یه کی گشتی پشتیوانی عیرا قیکی دیموکراتی فیدرالی ده که ن و ئیستا که خه ریکن، له په ره مانه که ی خو یاندا، ورده کاری له نووسینه وه ی ده ستووریکی نوی بو عیرا ق ده که ن. به هه مان شیوه ئۆبۆزیسیونی عیرا قی له هه نده ران له ۱۹۹۲ه وه را، خه ریکن پشتیوانی عیرا قیکی دیموکراتی فیدرالی نیشان ده دن. چونکه، به کورتی، ئه م عیرا قه دان به ودا ده نی که کورده کان و شیعەکان ده بی له سه ر ئه م خوانه شوینی دیاریان هه بیئت. فیدرالیش باشترین جواچیوه یه بو به ریوه بردنی کومه لیک فره لایه ن.

داهینانی ناوچه ی ئارام و دروستکردنی ناوچه ی دژه فرین له باکوور له سالی ۱۹۹۱دا، بارودۆخیکی نایابی هینایه کایه وه بو ئه وه ی له ویدا بناغه ی دیموکراتیزه کردنی کومه لگه یه کی شارستانی دابه زری و ئه نجامه که ش به یارمه تی حکومه تی هه ریمی کوردستان و ئه و ملیونه ها عیرا قیه ی ئه وی وه دی هات. نمونه دیموکراتیه که ی کوردان ده شی له ماوه ی ئینتقالیدا ببیته بنه مایه ک بو هه موو عیرا ق. له مه ش پترگه لی ده رس هه یه که ده بی له م ئه زمونه وه فیزی ببین. رۆلی گرینگی تورکیا و ئیران له وه گرختنی شه ری نیوخی کوردان له ناوه راستی سالانی ۹۰ دا ده بی له لایه ن سیاسه تسازه ئه میرکاییه کان و عیرا قیه کانیش وه له بیر نه کری. به هه مان شیوه، ده بی ئه و درسه نه ش له بیر نه که ین که فشار خسته سهر سه رکرده کورده کانیش بووه هوی چاره سه رییه کی مامناوه ندی و دابه شکردنی ده سه لات له نیوانیاندا.

به رده وامبوونی وه لاتنه یه کگرتوووه کان و ئه وروپا وه لاتانی ناوچه که له به ره نگار بوونه وه بو سرینه وه ی میژوووه پرتاوانه کانی له دژی عیرا قیه کان کراون و بو سه قامگیرکردنی فره لایه نی و دیموکراتی و فیدرالی له عیرا قی دوا ی سه ددام حوسیندا، به ئاشکرا ئه رکیکی ئه خلاقی وه لاتنه یه کگرتوووه کانه.

✠ سه رچاوه: The Washington Times رۆژی ۷/۵/۲۰۰۳

✠ کارۆل ە. ئۆلیری: پرۆفیسۆری یاریده دهره له بواری لیکۆلینه وه له

American University's School of International Service

تیببی کوردستان نیت:

ئهم نووسینه بیروبوچونی خاوه نه که یه تی، کوردستان نیت له ناوه رۆ که که ی بهرپرسیار نییه.